

Ігор Мицько

Первісна Ченстоховська Богородиця – українська ікона Петра Ратенського*

// Слово Просвіти. – Старий Самбір, 2013. – Жовтень. –
N119. – С.2-3.

С. 2

За життями митрополита, народився він на Волині¹, з 12 років пішов у монастир, згодом «научи же ся іконному писанію» та «водрузи жилище собі на ріці Рата (нині реченний монастир Дворцы) и постави церков в имя Спаса»². Тут він створив багато ікон. Зокрема, одну із зображенням Богородиці написав для Київського митрополита Максима, який прикрасив її золотом та дорогоцінними каменями. Після смерті церковного достойника російський монах Геронтій намагався посісти престол; взявши його інсигнії та ікону, вирушив до Царгороду. Однак дивним чином корабель, на якому він плив, багато часу блудив по морю. А уві сні йому з'явилась ікона і

* Головні міркування на цю тему висвітлено в моїй публікації (Чудотворні ікони Богородиці. Легенди, традиції, історичні факти // Галицька брама. Чудотворні ікони Богородиці. — Львів, 2001. — № 1. — С. 5–8) та під час обговорення виступу І. Скочиляса на конференції «Культурна спадщина західноукраїнського регіону (до 75-річчя Володимира Вуйцика)» (Львів, 17 лютого 2009 року). Мій висновок про катедральний статус львівського переддомініканського храму привласнив автор публікації: Бандрівський М. До проблеми локалізації МЕГАЛЄ ЕККЛЄЗІЯ руських князів у Львові // Історія релігії в Україні: Науковий щорічник. 2013. — Львів, 2013. — Кн. 1. — С. 79–82.

Стаття публікується в авторській редакції. Матеріал трансформовано з текстового редактора Word у формат PDF. Роботу виконав Володимир Булишин для віртуальної бібліотеки проекту «На межі територій та епох» (<http://namezhi.com.ua>).

напророчила, що той ніколи не стане владикою. За той час у Константинополі патріарх Афанасій висвятив на Київського митрополита Петра Ратенського. У прибулого із значним запізненням Геронтія ієрарх відібрав ікону та передав її Ратенському³.

Де ж навчався іконопису майбутній святий? Найвідомішою та найдавнішою на Волині була розміщена біля стольного Володимира Зимненська обитель⁴. Знаним був і заснований белзькими міщанами Городищенський монастир⁵. Котрась з тих обителей і могла бути наприкінці XIII - на початку XIV ст. важливим художнім осередком України. Так само, як і заснований монахом Петром монастир в с. Двірцях (тепер Львівській області)⁶.

У призначеному для канонізації найдавнішому російському житії чималу увагу присвячено іконі, яку написав ігумен; її названо навіть святою. Однак у тексті нічого не згадано про дальшу долю пам'ятки, тобто до Росії вона не потрапила. Де ж тоді вона зберігалась?

На початку XIVст. за короля Юрія Львовича столицею України став Львів⁷. До держави, крім Галичини та Волині, належали Пінщина, Київщина та Сіверщина: ті увійшли до складу «королівства Львів» через шлюби Лева Даниловича або його сина Юрія з тамтешніми князівнами⁸. 1308 року, по смерті митрополитового покровителя, королівський престол успадкували два його сини, Лев та Андрій. Володарем Києво-Сіверщини став їх родич князь Станіслав-Терентій, з огляду на перше ім'я, син польки⁹. Після загибелі братів близько 1323 р. галицько-волинська частина держави перейшла до поляка Болеслава-Юрія Тройденовича. Києво-Сіверщину, спираючись на «кровне» право, перебрав литовський князь Гедимін¹⁰. Вочевидь, тамтешні українці підпали під юрисдикцію Литовського митрополита. За таких політичних обставин тримати митрополічу ікону в Києві, який на той час ще не піднявся після наїздів монголів, не було сенсу. Найкращі умови для зберігання образу склалися у столиці держави — Львові, де, відповідно до статусу міста, був збудований катедральний храм.

Є свідчення про те, що князь Юрій (Львович) «у Львові церкву для руської катедри виставив і надав для неї добра»^{10a}. Про неї так згадували у I пол. XVII ст.: поляки «во Лвове у Успенія Пречистыя Богородица церков митрополію взявши,

вчинили Божим Тілом»¹¹. Йдеться про збудований поряд з міською церквою домініканський монастир, зведений на місці православного храму св. Петра і Павла¹². В домініканських документах поряд з терміном *monasterium* одночасно фігурує і топонім *monastery*¹³. Ним у давніх латинських документах називали також катедральний собор¹⁴. Тому можна стверджувати, що вказана церква св. Петра і Павла була катедральним храмом, правдоподібно, названим Ратенським на честь свого небесного покровителя.

В Київській державі храмів св. Петра і Павла звели не багато: в Києві, Новгороді та Смоленську, можливо, у Володимирі¹⁵. Князь Ярополк-Петро Ізяславич (†1086) був похований у Києві, в Святопетрівській церкві, яку сам і фундував¹⁶. Можливо, цей володар заснував такі самі храми в Луцьку¹⁷ та Перемишлі, де бл. 1377 р. Святопетрівську катедральну церкву віддали латинникам¹⁸.

Саме до львівського собору митрополит Петро, найімовірніше, і помістив написану власноруч ікону, освячену найвищим церковним ієрархом — Константинопольським патріархом. Після смерті Ратенського та його канонізації ікона набула ще більшої святості. В ній є підстави вбачати первісний образ т. зв. Ченстоховської Богородиці.

Translatio tabulae... – так зветься найдавніша збережена історія образу Богородиці в монастирі ордену паулінів на Ясній Гурі в Ченстохові. Розпочинається вона легендою про те, що ікону Матері Божої намалював євангеліст Лука. Образ нібито залишався в Єрусалимі, допоки імператор Костянтин не переніс його до Константинополя¹⁹. Ікона стала чудотворною. «Тому коли побачив її один з двох русинів, на ім'я Лев... а був він імператорським воїном, служачи йому з молодих літ — виблагав той образ для себе... І князь Лев вислав її з великою почесною до своєї країни»²⁰. Згодом галицький володар збудував для ікони храм, «наказав на її звороті приладнати золоту бляху, передню сторону оздобити красою і пишністю срібла», корони оздобити 70 коштовними каменями²¹.

Коли частину галицько-волинських земель захопив польський король Казимир, «тоді митрополит з єпископами та іншими духовними» заховали ікону у фортеці м. Белза. Намісник Галичини Володислав Опольський, який правив від імені короля

Людовіка, забрав її звідти та вирішив перевезти до Польщі. Однак коні не змогли зрушити воза доти, доки князь молитовно не пообіцяв фундувати для образу монастир ордену паулінів. Приїхавши до Ясної Гури, Володислав передав ікону до костельної каплиці і запросив туди монахів²².

Історія постала на початку XV ст., але не пізніше ніж 1430 р., коли вандали здерли коштовності і знищили живописний шар. Дотична до Опольського канва розповіді правдива. Король Людовік дійсно 1372 р. призначив того князя своїм намісником у Галичині²³. Володислав мав «кровні» права на край: його рідна баба Гремислава була донькою останнього белзького удільного князя, Всеволода Олександровича²⁴. Близько 1379 р. Володислав ще й одружився з Євфимією, донькою мазовецького князя Земовіта II, онукою доньки Лева Даниловича²⁵.

С.3

Попри певну хронологічну плутанину, достовірні наведені в *Translatio* факти (облога Белза, захоплення п'яти замків, заснування князем Володиславом паулінського монастиря на Ясній Гурі і т.п.²⁶). Отже, правдива та частина джерела, де йдеться про вигляд первісного образу та історичні події XIV ст.

Аналіз «Житія» та «*Translatio*» дає підстави стверджувати, що в них мовиться про ту саму ікону: обидві особливо шановані, оздоблені в подібному стилі, принесені з граду Костянтина, згадувані в XIV ст. Обидві мають стосунок до нашого Підгір'я: Петрова ікона осіла в Галичині, а первісна Ченстоховська була звідти ж вивезена. В обох пам'ятках виявлено дві схожі унікальні деталі. Насамперед, обидві ікони зупиняють рух: перша змушує корабель блудити в морі, щоб Геронтій запізнівся до Царгорода, а друга — стримує коней, щоб князь дав обітницю щодо фундації монастиря. В «*Translatio*» ікону побачили два русини, один з яких, князь Лев, захотів здобути її для своєї країни. Очевидно, спершу в «*Translatio*» йшлося про синів Юрія Львовича^{26а}.

Перший урядував у Галичині, другий — на Волині. Таку ієрархію підтверджує вихідний запис 1321 р. про копіювання книжки в галицькій Коломиї «при баговірнымь

князи галицкумь Илве и Андріи»²⁷. В цьому випадку другого брата названо без жодних регалій, подібно до того, як у «Translatio» одного з русинів згадано анонімно.

Ігнорування в «Translatio» Львова — столиці Опольського — нашоухує на думку, що в такий спосіб автор намагався приховати справжнє місце зберігання реліквії, львівський митрополичий храм.

На жаль, сама ікона не може багато допомогти в з'ясуванні її долі, оскільки виконане у візантійському стилі первісне зображення Богородиці знищено. Відтак на первісній дошці художник сієнської школи намалював новий образ Матері Божої, зберігши попередній тип образу. Одигітрія (гр. - Та, що вказує дорогу) у візантійському мистецтві — це поясне зображення Богородиці з маленьким Ісусом Христом на лівій руці; Спаситель благословляє правицею, у лівій руці тримає сувій. Зберігши композицію, італійський митець замінив звиток на книжку.

Сучасні дослідники датують первісну ікону XIII — початком XIV ст.²⁸. Її давність підтверджують описані коштовні шати та накладки, подібні до прикрас Холмської ікони Богородиці (XII ст.)²⁹. Серед галицьких ікон виявлено низку зображень Одигітрії, мальованих з одного прототипу³⁰. Найдавніші з-поміж тих пам'яток — ікони з с. Підгородець (XIV ст.), львівського домініканського костелу (XV ст.) та Нової Весі (II пол. XV ст.). На мою думку, іконописці повторювали саме первісний чудотворний образ Петра Ратенського.

Фантастичними є домініканська традиція про св. Луку як автора Домініканської Богородиці або твердження про те, що ікону написав у 1340-х рр. відомий венеційський маляр Паоло Венеціано³¹ (його стиль насправді цілком відмінний³²). Більше правдоподібним видається пов'язання твору з таким мистецьким явищем, як «Чудові Богородиці». Цей схожий до Одигітрії тип зображення Матері Божої та Ісуса Христа виник у столиці Священної Римської імперії Празі та протягом 1390–1410-х рр. поширився в Чехії, Австрії, Німеччині та Польщі.

На роль замовника Домініканської Богородиці підходить львівський міщанин, чех Ничко Богемець. Саме він виділив чималі суми на будівництво домініканського комплексу, зокрема, 1406 р. на зведення каплиці Благовіщення та Успення Богородиці, мучеників Вацлава та Віта, святих Прокопа та Еразма³³. Той факт, що Ничко

спровадив з Праги для Богородичного вітваря тієї каплиці моці особливо шанованих у Чехії святих, свідчить про його тісні зв'язки з тамтешніми достойниками. Він мав можливість запросити з батьківщини якогось відомого маляра. Принаймні, певна стилістична близькість у трактуванні обличчя Матері Божої є у львівському творі та чеській Бржезніцькій Мадонні (1396), створеній на замовлення імператора Вацлава IV.

Мою гіпотезу підкріплюють висновки мистецтвознавців, що датують домініканську пам'ятку I пол. XV ст.³⁴. А зважаючи на походження першовзору ікони з переддомініканського храму, можна пояснити, чому її скопіювали для львівської католицької святині.

Спонукає до написання «Translatio», до побудови домініканської Богородичної каплиці та виготовлення для неї копії ікони могла така обставина. Влітку - восени 1405 року Галичину відвідав Київський митрополит Кипріян, який міг клопотатися перед королем за повернення львівського катедрального храму та його чудотворної ікони. Крім того, вочевидь, саме з ініціативи згаданого владики для володаря Жидачівщини князя Федушка Любартовича та білоруського князя Лугвеня були виготовлені копії шанованої ікони Богородиці «Воплочення» з Лаврівського монастиря.

Вочевидь, саме Петро Ратенський спопуляризував у Галицько-Волинському князівстві тип Одигітрії з пророками. Адже найбільше таких Богородичних ікон XIV – XV ст. збереглось саме в Галичині. Вони відсутні в Росії, декілька є в Білорусі та на Балканах³⁵. На користь того, що первісна Ченстоховська ікона мала на полях зображення пророків говорить те, що її дошка зі всіх сторін була обрізана³⁶.

Ратенський міг написати також славнозвісну ікону Преображення зі Спаського монастиря біля Старого Самбора, за стилем близьку до царгородського малярства початку XIV ст.³⁷ Перебуваючи в Константинополі, він, як іконописець, був зацікавлений в ознайомленні з найновішими мистецькими віяннями. До того ж, Ратенський особливо вшановував Преображення, бо на його честь назвав монастир у Двірцях. Після повернення на батьківщину з Царгороду митрополит і міг намалювати центральну ікону для Спаського храму, в якому, правдоподібно, пару років перед тим був похований князь Лев, батько його покровителя.

Спаська пам'ятка представляє собою той варіант Преображення, коли з апостолів лише Петро стоїть (із зверненими до Ісуса Христа руками); Іоан та Яків лежать на землі, закривши очі від Божественного світла. Якщо цю ікону дійсно написав митрополит Ратенський, то в образі апостола Петра можна вбачати його автопортрет.

1. Великие Минеи Четвы. Декабрь Дня 18-23.-Москва, 1907.-Ствп. 1621–1625;
2. Анфологон.-Київ, 1619.-С.112;
3. Макарий (Булгаков), митр. История Русской Церкви.-Кн.3.-Москва, 1995.-С.979-980;
4. Диба Ю. Літописне Будятино ... // П'яті «Ольжині читання». Пліснеськ, 7 травня 2010 року.- Львів, Броди, 2011.-С.26;
5. Коссак М. Шематизм...-Львів, 1867.-С.179-180; Pomianyk of Horodyshche.-Winnipeg, 1962;
6. Памятники полемической литературы в Западной Руси.-Кн.1.-С.-Петербург, 1878.-Ствп.1025; *Matricularum Regni Poloniae Summaria.-ParsV.-Vol.1.-Varsoviae*, 1919.-P.159, 163, 166; *Dodatek do Gazety Lwowskiej.-1853.-Nr53.-S.216*; Центральний державний історичний архів України у Львові.-Ф.19.-Оп.ХІХ.-Спр.128.-Арк.135 зв., 13 зв.; Ф. 20.-Оп.ХІХ.-Спр.25.-Арк. 9 зв.; Ф.186.-Оп.5.-Спр.192.-Арк.ХІ;
7. Климкевич Р. Львів і Україна в найдавнішому геральдичному творі // Київ.-Філадельфія, 1954.-№ 4.-С.178-183; Giejsztor A. Polska w «El libro del Consoscimiento» z połowy XIV wieku // *Przegląd Historyczny.-Warszawa*, 1965.- Т.56.-Zesz. 3.-S. 400-406; Книш Я. [Участь у дискусії]. Чи потрібна королівському місту Львову корона? // *Поступ.-Львів*, 2003.-№129.-С. 10;
8. Мицько І. Давній Унівський пом'яник // *Actes testantibus: Ювілейний збірник на пошану Леонтія Войтовича.-Львів*, 2011.-С.495;
9. Мицько І. Унівський пом'яник.-С.493-495;
10. Там само.-С.495;
- 10a. *Wielądsko W. Heraldyka...-Warszawa-1795.-Т.3.-S.415*;
11. Львівська національна наукова бібліотека України ім. В. Стефаніка.-Віділ рукописів.-М.В.772.-Арк.40 зв.; Мицько І. Ідеологічна боротьба на Україні в XVII ст. і формування та склад бібліотек // *Бібліографічна інформація і сучасність.-Київ*, 1981.-С.110;
12. Хмільовський М. Де розміщувалася у Львові руська церква апостолів Петра і Павла? // *Апологет.-Львів*, 2009.-№ 1/4.-С.39;
13. *Akta grodzkie i ziemskie.-Т. 2.-Lwów*, 1870.-S. 11, 12, 36, 40, 41, 45, 60, 61; 14.Назаренко А. В. *Немецкие латиноязычные источники IX-XI веков.-Москва*, 1993.-С.137, 188; Клари Р., де.

- Завоевание Константинополя.-Москва, 1986.-С.84; Акта.-Т.7.-Lwów, 1878.-S. 94-95; Т.12.-Lwów, 1887.-S.437;
14. Полное собрание русских летописей.-Т.9.-С.-Петербург, 1862.-С.69; Раппапорт П. А. Русская архитектура X-XIII вв. // Археология СССР. Каталог памятников.-Ленинград, 1982.- Вып. Е 1-47.-С.71-72, 86-87;
15. Терський С. Княже місто Володимир.-Львів, 2010.-С. 91;
16. Полное собрание русских летописей.-Т. 2.-С.-Петербург, 1908.-Ствп. 198;
17. Мицько І. Присвяти деяких церков давнього Луцька та час їх виникнення // Миколаївські читання.-Луцьк, 2007.-Вип.1.-С.66;
18. Pawłowski F. Premisla sacra...-Cracoviae, 1870.- S.62; Акта.-Т.8.-Lwów, 1880.-S.49; Древнерусские княжеские уставы XI-XVI в. -Москва, 1976.-С.71; Там само.-С.200; Інкін В. Сільське суспільство Галицького Прикарпаття у XVI–XVIII ст.-Львів, 2004.-С.357;
19. Najstarsze historie o Częstochowskim obrazie Panny Maryi XV i XVI wieków.-Warszawa, 1983.- S. 75;
20. Ibidem;
21. Ibidem.-S. 76;
22. Ibidem.-S.79-80;
23. Breiter E. Władysław książę Opolski.-Lwów, 1889; Грушевський М. Історія України-Руси.-Т.4.-Львів, 1993.-С.104-111;
24. Войтович Л. Княжа доба на Русі.-Біла Церква, 2000.-С.511;
25. Balzer O. Genealogia Piastów.-Kraków, 1895.-S.463-464;
26. Грушевський М. Історія.-С.450; Rozanow E. Dzieje obrazu i fundacja Jasnej Góry // Najstarsze historie.-S.5-44;
- 26a. Kurpik W. Częstochowska Hodegetria.-Łódź, Pelplin, 2008.-S.90;
27. Соболевский А. Русское известие о последних галицких Рюриковичах // Сборник статей в честь Матфея Кузьмича Любавского.-Петроград, 1917.-С.214;
28. Kurpik W. Podłoże obrazu Matki Bożej Jasnogórskiej jako niepisane źródło do dziejów wizerunku // Jasnogórski ołtarz Królowej Polski. Studium teologiczno-historyczne oraz dokumentacja obiektów zabytkowych i prac konserwatorskich.-Częstochowa, 1991.-S.75-121; Rózycka-Bryżek A. Obraz Matki Boskiej Częstochowskiej. Pochodzenie i dzieje średniowieczne // Folia historiae artium.-Warszawa; Wrocław; Kraków, 1990.-Т.26.-S.6;
29. Sygowski P. Dekoracyjne metalowe sukienki na obrazie Matki Boskiej Chełmskiej // Ікона Холмської Богородиці: дослідження та матеріали.-Луцьк, 2010.-С.91-92;
30. Александрович В. Українське малярство XIII-XV ст.-Львів, 1995.-С. 27-28, 63-64.-Іл.14-20;

31. Александрович В. Мистецтво княжої доби // Історія Львова.-Львів, 2006.-Т. 1. 1256-1772.- С.97;

32. Мадонны венецианца Паоло Венециано [Електронний ресурс] (www.forumklassika.ru/entry.php?b=4555);

33. Akta.-Т. 2.- Lwów, 1870.- S.56-57;

34. Biskupski R. Ikony w zbiorach polskich.-Warszawa, 1991.-П. 4;

35. Kruk M.P. Zachodnioruskie ikony Matki Boskiej z Dzieciątkiem w wieku XV i XVI. – Kraków, 2000.-S.13;

36. Kurpik W. Podłoże Obrazu Matki Bożej Jasnogórskiej jako niepisane źródło do dziejów wizerunku // Jasnogórski Oltarz Ojczyzny. – Częstochowa, 1991.-S.24;

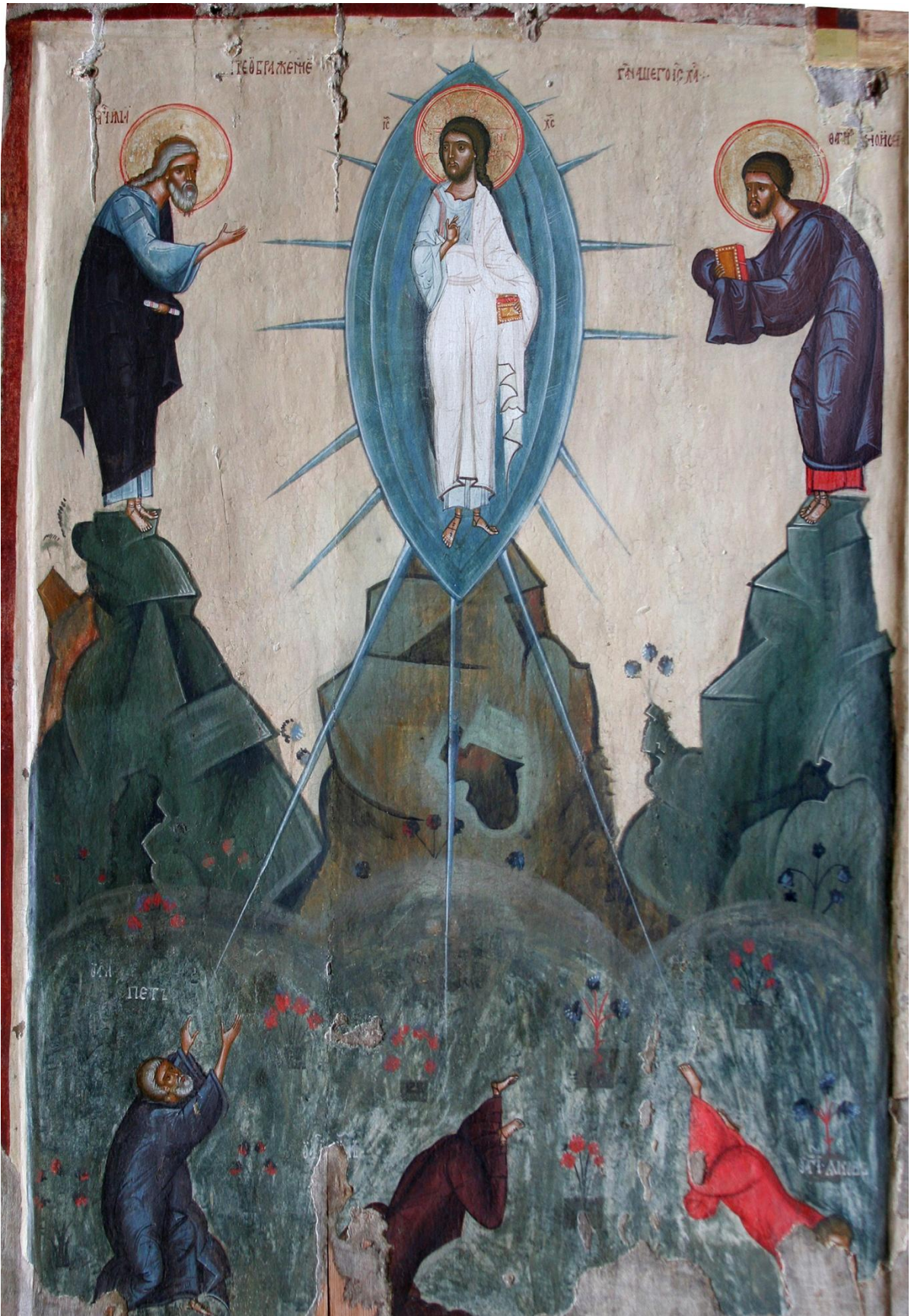
37. Александрович В. «Музейне відкриття» іконопису Волині другої половини XIV століття // Волинський музейний вісник.- Луцьк, 2011. - Вип.3. - С.10, 12.

Гіпотетичний портрет Петра Ратенського

Одигірія з Підгородець. XIV ст.

Преображення зі Спаса